

УДК 378.015.31:17.022.1

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ДІАГНОСТУВАННЯ РІВНЯ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTІ ШКОЛЯРІВ

І.В. Головська

У статті наголошується на необхідності формування у майбутніх учителів початкових класів готовності до діагностування рівня моральної вихованості школярів як передумови ефективної професійної діяльності. З'ясовується сутність педагогічної діагностики, розкриваються умови її організації. У роботі поданий перелік критеріїв оцінювання рівня моральної вихованості молодших школярів, охарактеризовано їхні показники. Запропоновано методи діагностування, а також умови їх відбору.

Ключові слова: готовність, педагогічна діагностика, моральна вихованість молодших школярів, критерії, показники та рівні моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку, методи діагностики моральної вихованості.

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ДИАГНОСТИРОВАНИЮ УРОВНЯ НРАВСТВЕННОЙ ВОСПИТАННОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

И.В. Головская

В статье раскрывается необходимость формирования готовности будущих учителей начальной школы к диагностированию уровня нравственной воспитанности школьников как предпосылки успешной профессиональной деятельности. Выясняется сущность педагогической диагностики, анализируются условия ее организации. В работе определены критерии оценки нравственной воспитанности, раскрыты их показатели. Предложены методы диагностирования и условия их отбора.

Ключевые слова: готовность, педагогическая диагностика, нравственная воспитанность младших школьников, критерии, показатели и уровни нравственной воспитанности детей младшего школьного возраста, методы диагностики нравственной воспитанности.

THE FORMATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' READINESS FOR THE DIAGNOSTICS OF THE LEVEL OF PUPILS' MORAL DEVELOPMENT

I. Holovska

The article deals with the essence of pedagogical diagnostics. Such terms as «diagnostics» and «readiness for the diagnostics» are differentiated. The conditions for the organization and implementation of the pedagogical diagnostics are characterized. One of the central issues in the integrated system of the formation and development of future teachers' professional competence is the creation of favourable conditions for their training. It is pointed out that in the pedagogical science the concept of «readiness» is mainly considered as a result of the special training of future primary school teachers. It is stressed that a future primary school teacher should be acquainted with the criteria of pupils' moral development. That is why such criteria as cognitive, emotional, behavioral and reflective are analyzed in the paper. The article also identifies the methods of determining the levels of pupils' moral development and the criteria for choosing them.

Key words: diagnostics, readiness for the diagnostics, moral development of primary pupils, criteria, indicators and levels of moral development of children of primary age, methods of investigation of the levels of moral development.

Сучасна система професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів орієнтована на реалізацію нової освітньої парадигми, підготовку компетентних фахівців, здатних до вирішення професійних завдань, окреслених в основних положеннях державної програми «Освіта» («Україна XXI ст.»), законів України «Про загальну середню освіту», «Про освіту», «Державного стандарту початкової загальної освіти». Одним із провідних завдань, яке постає перед вищими педагогічними закладами, є формування готовності майбутніх фахівців початкової школи до морального виховання школярів та вивчення ефективності цього процесу. Так, зокрема, проблемам формування готовності майбутніх учителів

початкових класів до професійно-педагогічної діяльності присвячені наукові праці Н. Бібік, Л. Красюк, О. Матвієнко, О. Савченко та ін. Б. Бігінас, О. Божович, К. Інгенкамп, І. Підласий зосереджують свою увагу на визначенні сутності та предмету педагогічної діагностики. Психологічні механізми та закономірності процесу морального виховання особистості описані в наукових працях Л. Божович, М. Болдирева, М. Боришевського, Т. Гаврилової, О. Киричука, Л. Рувінського, Є. Субботського та ін. Характеристика процесу морального виховання молодших школярів здійснена в працях І. Беха, А. Бойко, Т. Гуменникової, Л. Ковінько, О. Матвієнко, Є. Лінчук, А. Ліпкіної, О. Сідлецької, О. Сухомлинської, Г. Тарасенко, А. Шемшуріної та ін.

Мета статті – визначити основні шляхи формування готовності майбутніх учителів початкових класів до здійснення діагностики рівня моральної вихованості школярів.

О. Матвієнко зазначає, що поняття «готовність» у педагогічній науці переважно розглядають як результат спеціальної підготовки, наслідок діяльності; передумову професійної діяльності, що забезпечує її ефективність; інтегроване особистісне утворення, що забезпечує необхідні внутрішні умови для успішного здійснення діяльності; суб'єктивний, активнодієвий стан особистості, що спонукає до діяльності, спрямований на її виконання. Науковець наголошує, що готовність як системна якість особистості майбутнього вчителя формується у процесі підготовки у вищому навчальному закладі [2, с. 239- 243]. Створення сприятливих умов для підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностики ефективності виховного процесу є однією з центральних проблем у цілісній системі формування та розвитку професійної компетентності вчителя.

І. Підласий визначає педагогічну діагностику як систему технологій, засобів, процедур, методик та методів висвітлення обставин, умов та факторів функціонування педагогічних об'єктів, перебігу педагогічних процесів, встановлення їх ефективності та наслідків [6, с. 10]. На думку Л. Давидової, педагогічна діагностика є різновидом пізнання, який підкорюється загальним методологічним вимогам гносеології; засобом оцінки і вимірювання внутрішнього стану досліджуваного об'єкта за визначеними ознаками і критеріями; особливим видом професійної діяльності, що має свою специфічну структуру. Особливістю педагогічного діагностування є дослідження об'єкта з позицій не лише пізнання, але і його перетворення, удосконалення [1, с. 123- 127].

Процес морального виховання як діяльність, спрямована на розвиток особистості дитини, передбачає з'ясування рівня його ефективності, здійснення зворотного зв'язку для діагностування моральної вихованості школярів. Вивчення зазначеної проблеми передбачає зосередження уваги на необхідності використання у виховній роботі діагностичних методик, які є важливими педагогічними механізмами, що забезпечують ефективність цього процесу шляхом отримання об'єктивної інформації про наявний рівень сформованості моральної вихованості учнів, що обумовлює реалістичність, системність та наступність подальшої роботи з урахуванням потреб усіх учасників виховної взаємодії.

У процесі формування готовності майбутніх учителів початкових класів до здійснення педагогічної діагностики необхідно ознайомити їх з критеріями оцінки рівня сформованості моральної вихованості молодших школярів, серед яких ми виокремлюємо такі: *пізнавальний, емоційно-ціннісний, поведінковий та рефлексивний*. *Пізнавальний критерій* конкретизується у таких показниках: а) обізнаність молодших школярів з моральними поняттями, нормами та правилами, розуміння їх змісту та взаємозв'язку; б) усвідомлення значущості моральних понять, норм та правил для себе; в) уміння використовувати основні моральні категорії у мовленні. *Емоційно-ціннісний критерій* проявляється в таких показниках: а) наявність ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення молодшого школяра до себе та інших людей; б) глибина та сила емоційних переживань у ситуаціях морального вибору; в) здатність керувати своїм емоційним станом; г) рівень емпатії. Дієвість сформованої системи моральних знань та цінностей виявляється у моральній поведінці особистості, у її вчинках. Отже, *поведінковий критерій* ми схарактеризували за допомогою таких показників: а) реалізація моральних знань та цінностей у діяльності; б) сформованість стійких форм моральної поведінки; в) самостійність та активність у ситуації морального вибору. *Рефлексивний критерій* оцінки моральної вихованості учнів конкретизовано в таких показниках: а) прагнення особистості до самовдосконалення, набуття та розвитку моральних якостей; б) здатність оцінювати власні дії та вчинки; в) адекватність самооцінки. Відповідно до повноти сформованості визначених показників ми визначили три рівні моральної вихованості молодших школярів: високий, середній та низький.

Ми поділяємо думку Ю. Пахомової стосовно опосередкованого застосування діагностичних методик з метою реального відображення рівня моральної вихованості учнів і можливості орієнтування педагогів щодо конкретних виховних дій. Переконані, що школярі не повинні відчувати, що вони є об'єктами дослідження, це дасть змогу уникнути отримання передбачуваних результатів [3, с. 44].

Важливо повідомляти майбутнім фахівцям початкової школи про те, що критеріями вибору діагностичного інструментарію для визначення рівня сформованості моральної вихованості молодших

школярів мають бути вікові та індивідуальні особливості учнів. Важливою умовою ефективності діагностики є також добір для аналізу рівня сформованості показників такого комплексу методик, який давав би змогу схарактеризувати педагогічне явище з різних боків. До того ж, варто звернути увагу й на те, щоб застосовувані методики стимулювали в школярів процеси самопізнання, самоаналізу та самовиховання.

Вивчення рівня сформованості показників пізнавального критерію моральної вихованості особистості ми рекомендуємо здійснювати за допомогою використання методики «Квіточка» [3, с. 46-47], виховної гри «Магазин» [4, с. 81-82], дослідницьких бесід та серії діагностичних ситуацій морального вибору [5, с. 46-48]. Застосування методики «Квіточка» дозволяє виявити рівень засвоєння моральних понять, їхній обсяг, розуміння взаємозв'язку між цими поняттями, а також дає змогу оцінити спрямованість учнів на моральні цінності, з'ясувати, які риси особистості вони цінують в інших людях і в собі.

Під час проведення виховних бесід можна запропонувати учням написати на кольорових пелюстках паперової квітки, яка лежить перед кожним із них на парті, п'ять рис характеру, які вони найбільше цінують в інших людях, а поруч із кожною рисою – прізвище однокласника, якому, на їхню думку, вона притаманна. Потім попросити учнів перевернути квіточку, написати своє прізвище й ті риси, які вони цінують у власній особі. Для отримання більш об'єктивної інформації щодо обізнаності молодших школярів із моральними поняттями, нормами та правилами, розуміння їхнього змісту та взаємозв'язку, необхідно провести дослідницькі бесіди, які, по-перше, дозволять уточнити інформацію, отриману в результаті письмового виконання завдань, а по-друге, допоможуть виявити особливості уявлень дітей про зміст моральних понять, про моральні норми та правила. Результати, одержані внаслідок проведення зазначених діагностичних процедур, дають також змогу проаналізувати обсяг та різноманіття вжитих школярами назв особистісних рис, а також зіставити їх із моральними категоріями.

Для визначення глибини усвідомлення дітьми молодшого шкільного віку значущості моральних понять, норм та правил для себе можна запропонувати школярам узяти участь у виховній грі «Магазин», сутність якої полягає в «купівлі-продажі» моральних цінностей. Усі учні класу виконують роль покупців моральних цінностей. Купівля відбувається у вигляді бартерної угоди. Позитивні якості (доброта, ввічливість, охайність, чуйність, доброзичливість, скромність тощо), яких, на думку дітей, їм не вистачає, вони можуть придбати в обмін на негативні (нестриманість, лінощі, неохайність, неорганізованість, хвалькуватість тощо) якості або ж на позитивні, які в них у надлишку. Кожний обмін необхідно фіксувати в таблиці. Після завершення гри бажано організувати обговорення разом з учнями можливих шляхів закріплення «придбаних» позитивних рис і запропонувати провести повторну гру через певний період, щоб з'ясувати ефективність виховного процесу. Цінність цієї ігрової методики полягає також у тому, що вона дає змогу школярам самостійно скласти план свого морального розвитку.

Серія діагностичних ситуацій морального вибору сприяє визначенню сформованості вмінь дітей застосовувати основні моральні категорії у власному мовленні. У кожній ситуації, яку пропонують школярам, герої виявляють у своїй поведінці різне ставлення до дотримання певної моральної норми. В описі подій у ситуації йдеться тільки про дії трьох героїв без їхньої характеристики і мотивування вчинків. Після ознайомлення зі змістом ситуації учням пропонують «розмістити» її героїв на трьох сходинках таким чином: на нижній сходинці має опинитися той герой, який, на думку учнів, порушив моральне правило; на верхній сходинці – той, хто вчинив правильно; а на середній – той персонаж, учинок якого міг би бути кращим. Далі учням пропонують обрати одного з героїв проблемної ситуації і схарактеризувати його дії.

Вивчення рівня сформованості показників емоційно-ціннісного критерію здійснюють за допомогою використання адаптованої методики «Прислів'я» [4, с. 34-38], проективної методики «Незавершені розповіді» [7, с. 7-8], опитувальника «Характер виявлення емпатичних реакцій та поведінки в дітей» [7, с. 5-6], дослідницьких бесід, серії діагностичних ситуацій морального вибору [5, с. 48-49] та цілеспрямованих педагогічних спостережень за дітьми.

Для виявлення наявності ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення молодшого школяра до себе та інших людей, використовують методику «Прислів'я». Учням пропонують аркуш із прислів'ями, загальною кількістю 60 (по 4 у кожній групі). Текст методики містить 30 пар ціннісних суджень, що суперечать одне одному. Після уважного ознайомлення з кожною парою прислів'їв («а», «б» та «в», «г») дитині потрібно обрати ту з пари, зі змістом якої вона найбільше погоджується. Наприклад:

- а) грошей мало – не біда, як є друзів череда;
- б) на обіді – всі сусіди, а прийшла біда, вони геть, як вода;
- в) не так те багатство, як вірне братство;
- г) у лиху годину пізнаєш вірну людину.

Інтерпретація результатів, отриманих унаслідок проведення методики, відбувається так: більша кількість виборів за варіантами «а» та «в» засвідчує стійкість бажаних ціннісних ставлень учнів, і навпаки, більшість виборів «б» та «г» – стійкість небажаних ціннісних ставлень.

Використання методу аналізу ситуацій морального вибору дає змогу не тільки дослідити глибину та силу емоційних переживань дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях морального вибору, а й проаналізувати адекватність та стійкість емоційних ставлень до моральних норм і цінностей, їхнє дотримання чи порушення в сфері міжособистісної взаємодії. Дітям пропонують другу серію діагностичних ситуацій, у якій, на відміну від попередньої, включено ще одного персонажа, окрім тих трьох, які здійснювали вчинки, що мали різний моральний зміст. Цей персонаж відіграє роль «спостерігача», «свідка» подій, що відбуваються. Завдання полягає в тому, що школярам потрібно вибрати зображення, які ілюструють емоційний відгук «свідка» (радість, сором, гнів тощо) на дії кожного з учасників ситуації. Оскільки запропоновану методику відносять до категорії проєктивних, очікують, що з образом «свідка» діти будуть емоційно ідентифікувати себе, тобто проєктуватимуть на стимульний матеріал свої неусвідомлені чи приховані потреби, мотиви, переживання.

Вивчення особливостей прояву емпатичних реакцій молодших школярів здійснюють за допомогою методики «Незавершені розповіді», яка проводиться в індивідуальній формі з кожною дитиною. Учнєві пропонують прослухати низку оповідань і дати відповіді на запитання за їх змістом. Важливо, щоб дитина ідентифікувала себе з головним персонажем оповідань. Якщо школяр вирішує ситуацію на користь інших учасників ситуації, тоді це вказує на гуманістичний характер емпатії; вирішення дитиною ситуації на користь головного героя (з яким вона ідентифікує себе) свідчить про егоцентричний характер емпатії.

Для встановлення рівня сформованості показників поведінкового критерію використовують метод спостереження за поведінкою учнів у реальних ситуаціях морального вибору, а також дані програми спостереження за культурою їхньої поведінки [7, с. 47] та результати проведеного анкетування серед педагогів і батьків, які дають змогу отримати шкальну оцінку сформованості форм поведінки дітей [7, с. 45]. Зазначимо, що зазначені діагностичні методики спрямовані не на вивчення кожного окремого показника поведінкового критерію, а на встановлення ступеня вияву всіх трьох показників у комплексі.

Вивчення рівня сформованості показників рефлексивного критерію здійснюють за допомогою адаптованого для молодших школярів варіанту тесту «Міркуємо про життєвий досвід» [4, с. 44-48], методики «Вивчення сформованості образу «Я» та самооцінки» [7, с. 18], аналізу результатів, отриманих під час спостереження за поведінкою учнів у реальних ситуаціях морального вибору, та методики «Сходинки» [7, с. 20-21]. Під час проведення методики «Сходинки» дитині пропонують драбинку з 5 сходинками різного кольору. Вона може бути намальована на аркуші паперу, площині, вирізана з картону або щільного паперу, об'ємна. Досліджуваному пропонується фігурка дитини (хлопчика або дівчинки) – пласка або об'ємна. Дослідник говорить: «Оце ніби ти. Добре? А ось драбинка з різними сходинками. Постав, будь ласка, себе на одну з них. Але врахуй, що ось ця, найнижча – чорна сходинка – для дітей, які часто ведуть себе погано; брунатна – друга сходинка – для дітей, які іноді роблять погані вчинки; третя – синя сходинка – приймає дітей, які чинять добре; а п'ята, червоного кольору, – найвища сходинка – для найкращих дітей, які завжди поведуться дуже добре! Вибери ту сходинку, на яку ти можеш поставити «себе». Вихователь-дослідник коротко повторює оцінне значення сходинок.

Вважають, що самооцінка дитини відповідає тому рівню, на який вона себе ставить: 1-2 сходинки – низький, 3 – середній, 4-5 – високий рівень. Дослідження потрібно повторити через 2-3 тижні заради об'єктивності. В жодному разі не можна проводити дослідження, якщо дитина в поганому настрої або нещодавно одержала дуже негативну або дуже позитивну оцінку з боку дорослих, дітей.

Аналогічно пропонують дитині розташувати на сходинках мати, тата, інших дітей, друзів, вихователів – залежно від мети вивчення. Оцінити дитину можна запропонувати її батькам і вихователям. Це дасть змогу визначити, чиєю оцінкою послуговується дитина щодо самооцінки. Щоб подивитися, чия оцінка є для дитини найбільш значущою, можна запропонувати їй поставити себе на ту сходинку, на яку її поставила б мати, батько, бабуся, дідусь, вихователь. Як правило, дитина сама себе оцінює так, як оцінює її один із важливих для неї дорослих. Окрім того, залежно від позиції, на яку вона поставити себе від імені однієї з перерахованих осіб, можна визначити, як дитина оцінює ставлення дорослого до себе, вважає його прийнятним для себе. Важливо наголосити майбутнім педагогам початкової школи на тому, що визначення рівнів прояву показників кожного з критеріїв моральної вихованості молодших школярів (пізнавального, емоційно-ціннісного, поведінкового, рефлексивного) дає змогу зробити висновок про рівні сформованості компонентів моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку, зокрема, моральної свідомості, моральних почуттів, моральної поведінки та моральних якостей.

Отже, аналіз проблеми формування готовності майбутніх учителів початкових класів до здійснення педагогічної діагностики дозволив установити взаємозв'язки процесу професійної підготовки і стану готовності до зазначеної діяльності. Підготовка слугує засобом формування готовності до педагогічної діагностики рівня моральної вихованості молодших школярів, водночас готовність є результатом і показником якості професійної підготовки та формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Література

1. Давыдова Л.Н. Педагогическое диагностирование как компонент управления качеством образования: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. /Л.Н. Давыдова. – Астрахань, 2005. – 342 с.
2. Матвієнко О.В. Готовність майбутнього вчителя початкової школи до творчої навчально-виховної діяльності / О.В. Матвієнко // Проблеми підготовки сучасного вчителя: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань, 2012. – Випуск 6. – Частина 1. – С. 238-244
3. Пахомова Ю.А. Формирование нравственной самооценки младших школьников в процессе воспитания этической культуры: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Ю.А. Пахомова. – М., 2003. – 120 с.
4. Педагогический контроль в процессе воспитания. Методические рекомендации / [под ред. Е.Н. Степанова]. – М.: ТЦ Сфера, 2006. – 160 с.
5. Петрова А.И. Воспитание у младших школьников готовности к нравственному самоопределению: дисс. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / А.И. Петрова. – Санкт–Петербург, 2001. – 133 с.
6. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів/ І.П. Підласий. – К.: Україна, 1998. – 343 с.
7. Щетинина А.М. Диагностика социального развития ребенка: Учебно – методическое пособие / А.М. Щетинина. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000. – 88 с.

References

1. Davydova L.N. Pedagogicheskoe diagnostirovanie kak komponent upravlenija kachestvom obrazovanija: dis. ... doktora ped. nauk: 13.00.01. /L.N. Davydova. – Astrahan', 2005. – 342 s.
2. Matviienko O.V. Hotovnist maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly do tvorchoї navchalno-vykhovnoї diialnosti / O.V. Matviienko // Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia: Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. – Uman: PP Zhovtyi O.O., 2012. – Vypusk 6. – Chastyna 1. – S. 238-244
3. Pahomova Ju.A. Formirovanie npravstvennoj samoocenki mladshih shkol'nikov v processe vospitanija jeticheskoy kul'tury: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. / Ju.A. Pahomova. – M., 2003. – 120 s.
4. Pedagogicheskij kontrol' v processe vospitanija. Metodicheskie rekomendacii / [pod red. E.N. Stepanova]. – M.: TC Sfera, 2006. – 160 s.
5. Petrova A.I. Vospitanie u mladshih shkol'nikov gotovnosti k npravstvennomu samoopredeleniju: diss. ... kandidata ped. nauk: 13.00.02 / A.I. Petrova. – Sankt–Peterburg, 2001. – 133 s.
6. Pidlasyi I.P. Diahnostyka ta ekspertyza pedahohichnykh proektiv/ I.P. Pidlasyi. – K.: Ukraina, 1998. – 343 s.
7. Shhetinina A.M. Diagnostika social'nogo razvitija rebenka: Uchebno – metodicheskoe posobie / A.M. Shhetinina. – Velikij Novgorod: NovGU im. Jaroslava Mudrogo, 2000. – 88 s.